

Sándor János

A SZÍNHÁZÉPÍTŐ ZALA VÁRMEGYE

Kerek százhetven esztendőnek előtte 1828 októberében Vas vármegye elvetett egy magot, mely három év múltán, 1831 nyárára zalai honfiak gondoskodó szeretete nyomán páratlan gyümölcsöt hozott Balatonfüreden: a harmadik magyar közhírházat.

Téved, aki arra gondol, hogy csak e három állandó színház működött ekkor a két hazában! „Voltak állandó színházak tíz városban is” - írta Eötvös Károly. - „Szépek, nagyok, költségesek, díszei a városoknak. De német színház volt valamennyi. Magyar művészek ott föllépni, Árpád nyelvének ott fölhangozni nem volt szabad. Csak alázatos könyörgések után, csak kényre-kegyre, csak időnként és pénzért és rövid időre engedték meg ott magyar színművészek föllépését.”

Színészek a XIX. század kezdetén

Erdélyországának már volt magyar színháza. Miskolc városában is felhúzták ekkorra a kortinát az új teátrumban, ám a színészek legtöbbje még mindig pálcás gyalogszínész. Az apostolok lován, jobb esetben Thália nyikorgó szekerén járja a hont, s csapszékekben, kocsmaudvarokon, meg kocsiszínekben tartja előadásait, minek köszönhetően spektakulárnak színi előadás lett a neve.

„Minden városban új színpadot állítunk, oda előre követeket küldünk, hogy az előjáróktól az engedelmet kinyerjük. A fogadósoktól természet kibérelni, akik a mi kényuraink, mert úgy zsarolnak, amint nekik tetszik, nyírnak bennünket, mint a juhokat, azonban egy bálért, mikor tetszik, kiteszik szűrűnket” - panaszkodik naplójában Balog István, a pálcás színészek nesztora.

S ha végül sikerül is megtartani az előadást, újra és újra menni kell tovább a trupp következő állomáshelyére.

„Három kocsi döcög F... városa felé vezető országúton.

Ugyan mi lehet e kocson?

Papiroség, festett város, vászontömlő, fakard, vaspléhből készült mennydörgés, deszkáló, fátlyofölhő, gyantavillám, csepűmenyky, dróton repülő angyal, hólyagból csinált nap, hold és csillag, szóval pingált mindenség. Egy színészársaság utazik.

Hát a színészek?

Szinte a kocsin ülnek: összesen huszonhaton.

Hogyan? Huszonhat ember három kocsin?... Ha a jó emberek, vegyünk csak kettőt, egy dióhéjban elférnek; úgy meg nem foghatom, miért ne férne el huszonhat színész három kocsin? Akik pedig a kocsin el nem férnek, azok a kocsi mellett sétálnak gyalog...” - emlékezik hajdani vándorlásaira Szigeti József, a Pesti Nemzeti Színház nagysága. - „Nekem a gyaloglásból két hasznom volt: 1 —ör hogy nem fáztam, mint a többi; 2-or mert majd az egyik, majd a másik kocsi mellett haladva, hol innen, hol onnan kínáltak meg egy kis pálinkával, vagy paprikás borral. .

... Mint rossz lelkiismeretűl üldözött gonosztevők bujdokolunk egyik helyről a másikra, mindenkitől kigúnyolva, megvetve és eltaszítva...

... Mi, a magyar nyelv művészet és nemzetiség hirdetői.

Oh nemzetem! - oh nemzetem! ez nem jól van így!”

S ha rájuk esteledik találhatnak-e éji szállást?

A kérdésre Szilágyi Pál legrégebbi teátristáink egyiké ironikusan válaszol *Egy nagypapa regéi* című életrajzi írásában:

„Volt bizony hova fejünket lehajtani. Tessék csak megnézni ott azt a szép iharfát. Milyen tanyám volt nekem ott éjszakánként... Holmi csöndes eső álmomból se vert föl, ha pedig záporosodott, a kocsmában töltöttem az éjszakát. Jó fekvőhely a kocsmasztal, jó ember a kocsmáros zsidó.”

A múlt század húszas éveire azonban szerencsére megszaporodott azoknak a magyar érzelmű embereknek a száma, akik felismerték az anyanyelv nemzetformáló erejét. Zalában e hazafiak egyik legkiemelkedőbb személyisége a költő és drámaíró Kisfaludy Sándor.

„Most van ideje, hogy hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden hazai tegyen, amit tehet” - írja a Nimfy dalok előszavában. - „... A mely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája csak szállása... és csak a szerencsés időnek tulajdoníthatja, hogy az ilyen nem nemzetet, hanem csoportot más nagy nemzet el nem nyeli. Nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv... Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető, gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek, szóval a nyelv a lelke a nemzetnek.”

A külföldet is megjárt költő a teátrum jellemformáló erejét is ismeri. Erre vall Kun László című drámáját Zala vármegyének ajánlól, 1826-ban írt verse:

„A színjáték a hív tükre
Az emberszív s léleknek,
S a szikrákból fellobbanó
Jó és gonosz tetteknek,
E rajzolja a jó, szép s nagy
A rút s gonosz képének,
Legszebb s hasznosb találmánya
Az emberi elmének.”

Am rögtön hozzátesszi: „Háttra ebben a magyar még!”

Mind Ezek ellenére mégsem Kisfaludy, még csak nem is Zala, hanem Vas vármegye teszi meg az első lépést a füredi színház megalapítása felé. Könyves Máté a „nemzeti színjátszó Társaság sűgője” 1834-ben Buda-Pesten megjelent *Játékszíni Koszorú* című munkájában említést tesz arról, hogy az 1820-as évek elejétől Kilenyi Dávid szintársulatát a „tekintetes és nagyságos Vas és Zala vármegyék különös pénzbeli Summával is esztendőnként segíteni, közmegegyezéssel meghatározták.” Ezért cserében, a tekintetes vármegyék azt kérték, hogy „a Túl a Dunai Társaság azon környékben adja mutatványait.”

Később, 1828-ban amikor Komlossy Ferenc kiválik a székesfehérvári szintársulatból, melynek társigazgatója, Vas megyéhez fordul tartós pártolásért. Kisfaludy Sándor védőszárnyai alá véve Komlossyékot, a vármegye közgyűlésén kettős indítványt tesz: 1. a dunántúli megyék segítségével szerződtesse az állandó szintársulatot; 2. a Dunántúl színészete jusson állandó, tisztos hajlékhoz. Javaslatából az elsőt nyomban meg is valóstítják. A történeteket Kiss János, a Társaság sűgője az 1831-es esztendőre kiadott *Nemzeti Játékszíni Zseb Könyvben* így örökíti meg:

„A Dunántúli Színjátszó Társaság az 1828-dik esztendőben t. ns. Vas Vármegyében október 1-ső napján tartott közgyűlése végzése által vette eredetét, ugyanis akkor a t. Karok és Rendek által végeztetett, hogy ezen Társaság, a Dunántúli Színjátszó Társaság nevezete alatt, bór szűkebb határok között a nemzeti nyelv terjesztésére célzó munkálkodását, rendszabások szerint folytassa. Így állott fenn ezen társaság 1830-ik évig, amidőn Füreden megjelenvén, csekély tehetsége szerint deszka épületben kénytelen volt játszani.”

Füred az 1800-as évek elején

Az akkoriban Zala vármegyéhez tartozó Füred már a XIX. század elején is kedvelt gyógyüdülő volt, a tő egyetlen fürdőhelye. „Holt tenger volt a Balaton” - írta Eötvös Károly a *Balaton utazás*-ban, - „s még zárndokok se látogatták. Csak Balatonfüred állott és Keszthely és kissé távolabb Hévíz. Ez se régóta.”

Néhány elszánt úr silány deszkatákolmányok leple alatt ugyan mindenfélre megmártóztatt a felüldítő vízben, s a környező falvak lakói is megfürdtek benne - évente egyszer, ám azon túl egész évben kihalt pusztaság volt a part. Az 1800-as századfordulón Füred még csak 5-6 házból állt, de már nevezetes volt savanyúvízéről, melynek híre Bécsig is eljutott. József palatinus feleségének Mária Dorotya főhercegnőnek első ott üdülése azután a felsőbb körökben egy csapásra divatba hozta a gyógyfürdőt. A szegényes házak helyébe varázsütésre kastélyok, villák emelkedtek és seregleni kezdett Füredre a gyógyulni, szórakozni vágyók sokasága.

S ahol a napok múlására áhítozók jelen vannak, ott darab idő múltával megjelennek a teátristák is. Már 1816 után otthont talál a füredi bálteremben Kilenyi Dávid társulata, s 1821. június 29-től augusztus 2-áig Balog István játszik itt, előadva többek közt a legrégebb magyar operát: a *Béla futását* és Kisfaludy Károly *Kemény Simon-ját* is. Ettől fogva a dunántúli megyékbe vándorló színészek rendszeresen felkeresik Füredet. 1825-ben például a Horváth és Komlossy társigazgatása alatt működő együttes, öt év múlva pedig mint fentebb írtam, a fehérváriakból kivált és két évvel korábban állandósított Komlossy-féle társulat.

A körülmények azonban ekkor még rendkívül mostohák. Az előadásokat hevenyészve összeeszkábált deszkaépületben tartják. Az aktorok fából tákolat fészkerben nyomorognak, egymás hegyén-hátán, díszleteikkel együtt, derékajuk a pusztára hintett szalma.

Kisfaludy, aki 1830. júliusában társaságával Füreden tartózkodik, Guzmics Izidor papköltőnek a Magyar Tudós Társaság tagjának így ír Komlossyék fellépéséről:

„Az ott mulató hazafiak nagy keserűséggel láttuk, miként tengődik s nyomorog a magyar színjátszó társaság silány deszka kunyhóban, s miként vagyon az számkivetve önön hazájában, midőn a német társaságok

roppant palotákban kevélykedve lépdelnek... Én hazafiul mérges fájdalomban az ott levő közönséget egy Füreden építendő játékszínre felszólítottam."

A baráti kör pár nap alatt 1330 forintot ad össze, Kisjókai Szabó István, révkomáromi kereskedő 6600 zsindelet, Fülöp József az épület alap-ához 50 öl követ, Oroszy Pál füredi birtokos 50 köböl meszet, a füredi kismemesség és jobbágság pedig száz igás és ezer gyalognapszámot ajánl meg. Ez kezdetnek elég, ám a színház felépítéséhez kevés. Fülöp József veszprémi főpostamester és tanult építész tervei és költségvetése szerint ugyanis még 25 ezer pengő forintra lenne szükség!

Színházteremtő megyegyűlés

Kisfaludynak kapóra jön az 1830-as zalaegerszegi megyei közgyűlés és augusztus 9-én „hazafiúi mérges fájdalomából” fogant beadványnyal fordul Zala vármegyéhez.

„A nemzeti nyelv, nemzeti kultúra, általában a nemzetiség előmozdításának és terjesztésének egyik leghatásosabb módja és eszköze a nemzeti játékszín és színművészet, melynek léte, így játékszínnek szükségét és hiányát minden hazaszerető magyar már régen sajnos érzé, és ezen foglalkozás miatt az országnak nagyobb birtokosait méltó nehezettelés vádolja” - áll az írás bevezetőjében.

Mielőtt azonban négyponthoz jutna, nyomós érveket említi külföldi tapasztalatát, mi szerint: „minden nevezetesebb és számosabb vendégek által látogatott ferdőknél és borvizeknél Európában célerányos játékszínnek mulattatják az egészségnél fenntartására és házi gondoknak felejtésére öszveseregő vendégeket.”

S miután Zalában Füred „az egyetlen hely, mely az országnak minden részéből, sőt néha még a külföldről is öszveseregő vendégek jelenlétével leginkább dicsekedhetik”, ezért ott kell felépíteni egy játékszín, mely a „nemes Zala vármegyének az egész nemzet előtt hírt, nevet és dicsőséget szerez.”

A tennivalókat négy pontban öszszegzi:

1. A visszaélés gyanújának elkerülése végett az eddig adakozottak listáját és készpénz-adományait a „Tekintetes Nemes Vármegyének alázaatosan bényújtja”, azt tanácsolva, ha a „szándék végre nem hajthatatónak - kinek-kinek pénze visszafizetessék.”

2. Javasolja, hogy a korábban a pesti és a megyei színházak építésére gyűjtött pénzekből - miután azok eddig nem épültek fel „inkább Füreden, megyénk kebelében álljon fel egy játékszín, mintsem Pesten, hol csak ritkán örvendhetne egy Zala vagy Balatonmelléki áldozatja gyümölcsének.”

3. Kéri, hogy „a Szent Mártoni főapát úrtól, mint a füredi savanyúviznek és körének földes uraságától” a Tekintetes és Nemes Vármegye „a játékszínnek egy célerányos helyet eszközöljön.”

4. Mivel „a fölállítandó játékszínnek és a benne játszó társaságoknak minden időben egy főkormányzóra lévén szüksége” javasolja, hogy a vármegye nevezzen ki a posztra egy arra alkalmas személyt.

Indítványa fogadtatásáról így számol be Fülöp Józsefnek, a teátrum tervezőjének, egy augusztus 13-án küldött levélben:

„A Füreden építendő teátrumról relációmát és javallatomat megté-

vén, a Statusok tapsolói örömmel fogadták a szép hazafiúi intézetet” és minden javaslatot elfogadva kimondták: „a füredi teátrum épületében soha más nyelven, mint magyaron játszani szabad nem léssen.”

Nem csoda, hogy Kisfaludy így példátlan gyorsasággal és sikerrel vizsi kereszttel javaslatát, hisz oly kitűnő pártolói vannak mint Deák Antal és fia, Deák Ferenc, valamint a későbbi miniszter Csányi László, aki a megyegyűlésen így korteskedik a terv mellett:

„Meg kell védelmeznünk és lábra kell állítanunk édes anyai nyelvünket, s nem szabad elszenvednünk, hogy ezt a mi országunkban bármely idegen nyelv a maga háta mögé állítsa. Mert ha őseink szózatát elfelejtjük, s eképpen magyarságunkból kivetkőzünk: akkor nekem nem kell többé se alkotmány, se szabadság, de még az élet se kell!”

Augusztus 14-én Deák Antal Pozsonyból jó hírt közöl Kisfaludyal: „a teátrum épületjére szükséges fundust a szentatyák” - ugyanis a Tihanyi Apátság telkén vannak a fürdőházak, s a vendéglő, itt kell hát lennie a színháznak is -, „megajánlották úgy, hogy ahol az Urabátyámnak belátása szerint választatni fog, szabadon elfoglaltathasson, s ezen célra alkalmaztathasson.” S bár téglát és meszet nem, „fát azonban az egész teátrum épületre, amennyi csak kívántatik, Somogyban a kapolyi erdőn ingyen adnak.”

A nyilvánosan meghirdetett adakozásra a hazafiúi hévtől áthatott zalaik megnyitják máskor gondosan zárva tartott bukszájukat. Ad ki-ki annyit, amennyi telik tőle. Gróf Zichy Domonkos szányi plébános példának okáért 25 forintot, a pázmándi és nicki plébánosok öt-öt forintot, valaki névtelenül húsz forintot, Rosti Albert úr tízet ígér ugyan, de végül is csak öt forintra futja tehetségéből. Zala vármegye hivatalos gyűjtőívén százanként szerepelnek a szerényebb, de jó szívet tett adományok. A teátrumhoz a legkülönösebb hozzájárulást Kisfaludy feleségének, Szegedy Rózának unokaöccse, gróf Festetich László adja. Hat óriási oszlopot faragtat egy-egy hatalmas kötömből a színház homlokzatához és azokat saját pénzen szállíttatja el Füredre.

A vármegye a szomszédos Győr, Veszprém, Vas, Somogy és Fejér megyéktől támogatásukat kéri s azok oly jószomszédi buzgalommal állnak a nemes ügy mellé, mintha Ismernék Kisfaludynak, a veszprémi káptalanhoz intézett sorait:

„Az a hazafi, ki értékét a haza és a nemzet javára áldozza, gazdagabban hal meg, ha teljesített hazafiúi kötelességének megmondolásában és érzésében sóhajtja ki végső lehelétét, mintsem az, aki bajjal, nyugtalansággal zsongt vagyonát hálátlan, elégtelen örökösökre hagyja, kik jötevényüket néha még sirjokban is leszólják és becsmerezik telhetetlenségükben.”

S mindenek koronájaként a vármegye a teátrumot oltalma alá veszi és a költőt nevezi ki az intézmény főkormányzójának!

A nagyszerű eszme most már telté váltható!

Az építkezés

Még 1830 őszén kicövekelik a színház telkét, a XVII. századi kápolna közelében, a sétálóhely felső, fákkal, bokrokkal borított szélén. Az építkezés vezetését maga a tervező Fülöp József vállalja magára, s szorgos iparkodása nyomán a tél beállta előtt a falakat már két ölnyre fel-

Kisfaludy Sándor

Hivatal Anikó

Lendvay Márton

húzzák. A zöld idő beköszöntével az építkezést abbahagyják és egészen tavaszig csak a rengeteg anyagot hordják egybe.

Kisfaludy azonban fél attól, hogy az időközben innen is, onnan is csordogáló pengőforintok nem érik el a megkívánt summát, ezért 1831. március 15-én további adakozásra buzdító levelet intéz Vas vármegye notabilitásaihoz:

„Hintsük a hazafiságnak aranymagvait, szünet és kifáradás nélkül ott, ahol lehet; úgy, amint lehet, s akkor amikor lehet; Amint az idő, hely és körülmények engedik: bár vetésünknek arany termését arathatni talán csak késő unokáinknak engedtessek is.”

Igy azután onnan is áradni kezdenek az adományok. A hamarosan beköszöntő tavasszal azután olyan lendülettel látnak munkához a kőművesek, ácsok és mindenféle mesteremberek, hogy alig egy hónap alatt tető alá jut az épület.

A *Hazai és Külföldi Tudósítások* 40. számában egy 1831. május 9-én, Tihanyból küldött tudósítás jelenik meg:

„A Nagy Erdemű Közönségnek jelentetik, hogy Tekintetes Nagyságos Zala Vármegye Rendjeinek múlt esztendő augusztus hónapban költ Határozása szerint Füredi savanyó vízen az Uraságtól evégre kikért funduson most emelkedik egy pompás, ahelyett felettébb ékesítendő Nemzeti Színház épület... S bátran elmondhatni, hogy a Füredi savanyó víz nem csak gyógyító forrás - nem stak mulatóhely - hanem jóvára a Hazai nyelv Litteratura, és Tsinosodós egyik Nemzeti Iskolája léssen.”

A színházépítés a végéhez közeledik, ám Kisfaludy még most sem elégedett. Tudja művének Achilles sarkát: az állandó társulat hiányát. Összehívja hát a nemzeti színészet ügyében 1831. május 25-ére a kiscelli gyűlést. Ezen megjelennek Zala, Vas, Sopron, Veszprém és Győr követei és - a szó a már idézett Kiss Jánosé - „a Teátrum ügyében jeles határozat tételén, közös értelemmel az végeztetett, hogy minden Megyében két hónapot, úgyszintén Füreden is kettőt tartozzon a társaság tölteni, és azon hónapokban, melyeket keblében tölteni fog, a Megye a Társaságot fennállításáról, utazásáról teendő költségekkel fogja segíteni.” Ezután „rendes belső szerződéssel” Komlossy Ferenc színidirektor társulatát „társaságos szövetséggé” alakítják és állandósítják! Létrehozzák a színház állandó ruha és kelléktárát is, melyeknek ügyeit rábízák Kisfaludyra, kit „főkormányzóvá választanak a Dunántúli Nemzeti Színház Társaság minden dolgában”, végezetül pedig kitűzik a színház megnyitásának napját.

A színháznyitás

Tehetik, mert készen áll Thália fák ölelte, ógörög homlokzatú temploma, a 400 személy befogadására alkalmas, bejáratával a Balatonra néző teátrum Faszindelyes tetején kis torony nyújtózik az égre, tornáca fölött óra mutatja a futó időt, s homlokzatán e felirat díszel: „Hazafiság a Nemzetiségnek!”

Színpada a méretekhez képest tágas, s a mindenre gondoló építők öltözőket, szertárakat és lakószobákat is kialakítottak benne.

Mint az előbbiekből már kitetszhetett Komlossy Ferenc igazgató Színház Társaságát éri az a szerencse, hogy a magyar színészet új és a kor minden kényelmével ellátott otthonában felléphet.

Komlossy, az ügyes komikus és karakterszínész, később a pesti Nemzeti Színházig viszi. Pályája során már volt könyvtáros, számvevő, gondnok, és közel 200 fordítását játsszák a két hazában.

Együttesének oszlopa a hivatalnokból lett színész: Lendvai Márton, a magas, karcsú termetű, csengő hangú, eszményi hősszerelmes.

A férfinép szívét a 16 esztendő, szépséges Hivatal Anikó - egy év múltán Lendvai felesége -, a máris ünnevelt primadonna törli darabokra. Tehetségét jelzi, hogy vígjátékokban és zenés darabokban egyaránt sikert arat.

Pergő Celesztin a szálfatermetű, hatalmas orgánumú szerelmes és hős-színész, úttörő komédiásaink egyike is tagja a társulatnak.

A Dunántúli Színház Társaságnál lép még fel - többek között - Komlossyné, Körösné, Baranyi Péter, Hubenay Ferenc és a (legendák övezte, flegma, ironikus, jó humorú) Nagy Pista. Sűgőjük pedig a már többször idézett Kiss János.

A társaság az 1831-es esztendőben Baján kezdi játékait, majd Halas, Kecskemét, Pest-Buda, Veszprém, Kiscell, Sümeg, Keszthely és Zalaegerszeg után érkezik Füredre, hogy megnyissa az új színházat.

Az első előadás apját még Kiscellben július 3-ra tűzték ki. Igen ám, de közelegvén a neves nap, megindul a környék népe - kiknek ingyenmunkája nélkül a teátrum nem épülhetett volna fel - hogy ő is jelen legyen az első előadáson. Ennyi ember azonban nem fér el a nézőtérre, melynek különben is minden helyét megvette a főrangú társaság. Már-már kitör a botrány, mikor Komlossy direktornak remek ötlete támad: 2-án, szombaton tartsanak ingyen előadást az egyszerű népek; 3-án vasárnap pedig pénzért a nemességnek. És így is lett!

A színházavatás napjára Thália új templomát illően feldíszítik. Négy lobogó az épület éke. Középen a nemzeti zászló az országcímernel, mellette Veszprém, Vas és Zala lobogói a megyék címerével. Első bemutatóul a Társaság a *Magyar hölgy* című vígjátékot választja. Előbb azonban két prólóg hangzik el, mindkettőt Kisfaludy Sándor írta.

Az elsőt, a beszédet, Komlossy Ferenc magyar színigazgató olvassa fel:

„Hazafiúi buzgóságok tavaly ilyenkor azt mondotta: Legyen meg! - és: Meglett... Itt, hol még tavaly ilyenkor az ezen helyen állott fákat és fűszálakat a szél ingatta, most a nemzetiséget terjesztő színművészeti Intézet áll; - a tavaly gondolt Magyar Játékszín szép valóság lőn! És az önön hazájában eddig zsellérekdeni kénytelenített magyar színművészség tulajdon házra vergődhetvén azt sóhajta: - Itt most tulajdon hazámban én is már itthon lehetek!”

Azután felzeng a második prólóg, a dal, ezt a Dunántúli Színház Társaság éneklie:

„Adja Isten, hogy a magyart
A félvilág uralja
S vérrel szerzett szabadsága
Soha kárát ne valja.”

„Amikor ez a dal elhangzott” - írja Eötvös Károly - „1831-ik évi július 3-án délután 5 órakor felemelkedett helyéről a közönség, s örömkönyvek közt éltet Kisfaludyt, a költőt. Délceg férfiak és ragyogó szépségű nők tolongtak hozzá, hogy vele kezét szorítsanak, s kezét, s ruháját megcsókolják.

A színpad hölgyei se tudták könnyeiket visszatartani. Ám ők a színpadról le nem mehetnek. Mindegyik felkapott hát egy rózsát és odahajítja a költő lábához...”

Ez hát Magyarhon első Nemzeti Színházának hiteles története.

A balatonfüredi színház